

Подведение итогов. Почему же эти растения оказались в Красной Книге?

Рефлексия. Отобразить себя на лесенке, рассказать, как изменилось настроение после занятия и почему.

Литература

- 1 Кашлев, С.С. Интерактивные методы развития экологической культуры учащихся / С.С. Кашлев. – Мн.: Зорны верасень, 2007. – 148 с.
- 2 Ковалева, Н.Г. Лечение растениями / Н.Г. Ковалева. – М.: Медицина, 1971. – 350 с.
- 3 Красиков, С. Легенды о цветах / С. Красиков. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 126 с.
- 4 Мурох, В.И. Целебные кладовые природы / В.И. Мурох, Л.И. Стекольников. – Мн.: Ураджай, 1990. – 367 с.
- 5 Мурох, В.И. Наш зеленый исцеляющий друг / В.И. Мурох, Л.И. Стекольников. – Мн.: Ураджай, 1986. – 254 с.
- 6 Назаров, В. За порогом вражды / В. Назаров. – М.: Мысль, 1981. – 240 с.
- 7 Славик, Б. Растения полей и лесов / Б. Славик. – Прага: Артия, 1982. – 192 с.

С. В. Чайкова

г. Гомель, УО «ГГУ им. Ф. Скорины»

ІНШАМОЎНАЯ ЛЕКСІКА НА ЗАНЯТКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: ГАЛІЦЫЗМЫ

Значную частку лексічнага складу беларускай мовы складаюць запазычаныя словы. Пэўная частка іншамоўнай лексікі – запазычанні з французскай мовы, або галіцызмы (фр. *gallicisme*, ад лац. *Gallicus* = ‘гальскі’).

У праграме школьнага курса беларускай мовы амаль кожны раздзел мовазнаўства так ці інакш звязаны з іншамоўнай лексікай. Пры вывучэнні раздзелаў “Фанетыка” і “Арфаграфія” мы сутыкаемся з правіламі вымаўлення і напісання іншамоўных слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Разгледзем некаторыя палажэнні на прыкладзе слоў з французскай мовы. Так, без выключэнняў адбываецца пераход [o] у ненаціскным становішчы ў [a], які замацаваўся ў беларускай мове (у адrozenне ад рускай) у якасці арфаграфічнай нормы: *амлет*, *багема*, *блакнот*, *кампот* (параўн. руск. *омлет*, *богема*, *блокнот*, *компот*); цвёрда вымаўляюцца і адпаведна абазначаюцца на пісьме з дапамогай галосных [a], [o], [y], [э], [ы] зычных [ж], [ш], [р], [ц] (якія ў беларускай мове разам з гукамі [дж], [ч] з’яўляюцца зацвярдзелымі): *бра-*

шура, брыкет, галерэя, журы, жэле, планиэт, рэле, рысора, пінуэт; на канцы нязменных слоў пасля зычных, акрамя *л, к*, пішацца *э*: *безэ, брэвэ, галіфэ, глянэ, кабернэ, канапэ, кафэ, купэ, макрамэ, мулінэ, пенснэ, плісэ, рэзюмэ, рэнамэ, турнэ, шасэ, эсэ* (параўн. з руск. *безе, брeve, галифе, глянсе, каберне, канапе, кафе, купе, макраме, мулине, пенсне, плиссе, резюме, реноме, турне, шоссе, эссе*).

Аднак многія запазычаныя словы, у тым ліку галіцызмы, падпарадкоўваюцца законам беларускай мовы часткова. Толькі ў некаторых французскіх словах:

– абываецца аканне (пераход [э] у [а]): *а́драс, галантарэ́я, далікатэ́с, кашамі́р, рамо́нт, сакрэ́т, сантымэ́нты* (параўн. руск. *адрес, галантерея, деликатес, кашемир, ремонт, секрет, сантименты*);

– літара *е* ў першым складзе перад націскам пераходзіць у *я*: *дзяжу́рны, паляры́на, сяржа́нт* (параўн. з руск. *дежурный, пелерина, сержант*);

– адбываецца пераход [d] у [dз'] (дзеканне) і [m] у [ц'] (цеканне) у словах з суфіксамі *-ін* (*бландэ́ін, каранці́н*), *-ёр* (*валанцё́р, візіцё́р, грэнадзё́р, каскадзё́р, манцё́р, мушкецё́р*), *-юр* (*бардзю́р, канфіцю́р*), *-ір* (*камандзі́р, транспарці́р*).

Пры вывучэнні фанетыкі і арфаграфіі беларускай мовы навучэнцам трэба неаднаразова падкрэсліваць, што, аднак, большая частка французскіх слоў, як і ўсіх ншамоўных слоў наогул, не падпарадкоўваецца законам і правілам беларускай мовы. Дастаткова ўзгадаць:

– выключэнне з правіла аб напісанні літары *е* ў першым складзе перад націскам: *абанемэ́нт, берэ́т, вера́нда, габелэ́н, казематы́, манекэ́н, меда́ль, рэвера́нс, сувені́р* і інш.;

– гук [э] не пераходзіць у [а] у першым складзе перад націскам: *антрэсо́ль, брэло́к, жэто́н, ламбрэке́н, прэсты́ж*;

– цвёрда вымаўляюцца гукі [d], [m] і маюць адпаведнае графічнае абазначэнне пры дапамозе літар *у, э, ы*: *аванту́ра, атэ́лье, баты́ст, весты́бюль, гварды́я, дэ́бют, інтэр'ер* і інш. (параўн. з мяккімі [д'], [т'] у тых жа галіцызмах у рускай мове: *авантю́ра, батист, вестибюль, гвардия, де́бют, интерьёр*);

– спалучэнне літар для абазначэння галосных (“зіянне”) гукаў (*ажыята́ж, акардэо́н, атракцыё́н, бастыё́н, макія́ж, пансіё́н* і інш.).

Асабліва цікава можа быць арганізавана праца з іншамоўным матэрыялам – словамі і выразамі з французскай мовы – пры вывучэнні раздзела беларускага мовазнаўства “Лексікалогія”.

Тут варта, па-першае, акрэсліць тыя прыметы, якія адрозніваюць галіцызмы ад запазычанняў з іншых моў, напрыклад, канцавое

спалучэнне *-аж* / *-яж*, характэрнае толькі для слоў з французскай мовы (*антураж*, *багаж*, *бліндаж*, *вітраж*, *гараж*, *грыяльляж*, *дубляж*, *мантаж*, *пляж* і т. п.), канцавыя спалучэнні *-анс* / *-янс* (*аванс*, *баланс*, *дыліжанс*, *мезальянс*, *пасьянс*, *сеанс*), *-ёр* (*гувернёр*, *жанглёр*, *лікёр*, *суфлёр*), *-лье* (*атэлье*, *калье*), канцавыя націскныя гукі [ó] і [э] (*латó*, *рэлé*, *трумó*) і г. д. Хаця трэба адзначыць, што многія французскія словы маюць у сваёй аснове карань ад іншых моў, у большасці ад класічных – лацінскай (напрыклад, *пансіён*, *рэпертуар*, *табло*, *талон*, *тэраса*) і грэчаскай (напрыклад, *тып*, *тэатр*, *тэрмальны*).

Параўнанне і супастаўленне ўласных і іншамоўных слоў, у прыватнасці слоў французскага паходжання, дапаможа засвоіць іх лексічнае значэнне, асабліва апошніх, бо асэнсаванне іх навучэнцамі пазбаўлена матывацыі, ведання мовы-крыніцы. Напрыклад, каб зразумець сэнс галіцызмаў *візаві* [*vis-á-vis*] – ‘адзін насупраць другога’ або ‘той, хто знаходзіцца насупраць’ трэба ведаць, што ў французскай мове *vis* – гэта ‘твар’, такім чынам слова даслоўна абазначае ‘твар у твар’; *журфікс* ‘дзень тыдня, вызначаны для прыёму гасцей’ ад французскіх слоў *jour* = ‘дзень’ і *fixe* ‘нерухомы’, ‘цвёрда замацаваны’ ‘устаноўлены’ (дзеяслоў *fixer* ‘замацоўваць’, ‘прымацоўваць’, ‘фіксаваць’); *рандэву* (пэўны дзень) ‘дамоўленае раней спатканне’ ад *rendez* = ‘прыходзьце’ і *vous* = ‘вы’; *нэсэсар* ‘шкатулка або ёмістасць з наборам прылад для шываўці ці туалету’ ад *necessaire* = ‘неабходны’; *суарэ* ‘званы вечар ці вячэра’ ад *souare* ‘вечарам’; *дэжавю* [*dejavu*] ад *deja* = ‘ужо’ і *vu* = ‘бачыў’).

Карысна прапанаваць навучэнцам для моўнага аналізу некаторыя сугучныя словы ў беларускай і французскай мовах (і параўнаць іх з гучкавай абалонкай словаў з такім жа значэннем, але непадобным гучаннем у рускай мове): цукар – *un sucre* – сахар, куфар (куфэрак) – *un coffre* – сундук, гумка – *une gomme* – резинка, густ – *un goût* – вкус, палац – *un palace* – дворец, крэйда – *une craie* – мел, папера – *un papier* – бумага, разынкі – *un raisin* – изюм, вантробы – *un ventre* – внутрышнасці.

Параўнальна-супастаўляльнае вывучэнне ўласнай і іншамоўнай лексікі дазволіць выявіць семантычныя адценні сінанімічных слоў, іх стылістычную дыферэнцыяцыю, розную спалучальнасць з іншымі словамі, а значыць ужываць дадзеныя адзінкі да месца ў адпаведнасці з умовамі, мэтай і задачамі маўлення. Параўнайце, напрыклад, сінанімічныя пары першае з якіх – галіцызм: *альянс* і *саюз* (аб’яднанне), *асартымент* і *падбор*, *бар’ер* і *перашкода*, *ваяж* і *падарожжа* ці французскае слова і ўласнае спалучэнне слоў: *аксесуары* і *дапаможныя рэ-*

чы, вернісаж і ўрачыстае адкрыццё, дэпеша і спешнае данясенне, дэ-марш і дыпламатычнае выступленне, дэбют і першае выступленне.

Для марфемнага і словаўтваральнага аналізаў (школьных раздзелаў “Склад слова” і “Словаўтварэнне”) варта і неабходна браць як уласнабеларускія словы, дзе ўсе марфемы знаёмыя, тыповыя (на прыкладзе словаўтваральнага ланцужка *лес* → *лясны* → *ляснік* бачна, што пры ўтварэнні новых слоў скарыстоўваюцца ўласныя суфіксы), так і іншамоўныя, звяртаючы ўвагу на спалучэнне іншамоўных слоў / асноў з уласнымі словаўтваральнымі сродкамі (*авангард* → *авангардны*, *кантроль* → *кантрольны*, *скандал* → *скандальны*, *аванс* – *авансаваць*, *рамонт* → *рамантаваць*) і наадварот (*сена* → *сенаж*).

Не менш цікава і карысна можа быць арганізавана праца з іншамоўнай лексікай пры вывучэнні марфалогіі (раздзел “Марфалогія”), асабліва назоўніка, напрыклад, яго скланення і формаў ліку. Так, у французскай мове назоўнікі не маюць катэгорыі склону, як у беларускай. У нашай мове вялікая частка галіцызмаў скланяецца (*гарнітур*, *гарнітура*, *гарнітуру*, *гарнітурам*, у *гарнітуры* і г.д.), але даволі-такі шмат нескланяльных, у большасці ступені гэта словы з канцавымі націскнымі [ó] (*паліто́*, *пано́*, *сіпрó*, *эскімо́*) і [э́] (*аташэ́*, *карэ́*, *гафрэ́*, *шалé*).

Вельмі часта пры запазычванні адбываецца несупадзенне ў форме роду. Большасць такіх назоўнікаў у французскай мове мае форму жаночага роду: *une avant-garde*, *une brise*, *une visite*, *une devise*, *une cascade*, *une nuance*, *une marinade*, *une marche*, *une mousse*, *une plage*, *une reserve*, *une chance*, *une chanson*, а ў беларускай – мужчынскага: *авангард*, *брыз*, *візіт*, *дэвіз*, *каскад*, *нюанс*, *марынад*, *марш*, *мус*, *пляж*, *рэзерв*, *шанс*, *шансон*. І толькі невялікая частка слоў у французскай мове – гэта назоўнікі мужчынскага роду, а ў беларускай – жаночага: *un caramel* (м. р.) – *карамель* (ж. р.). Асобна трэба адзначыць, што ў беларускай мове нескланяльныя неадусаўлёныя назоўнікі (тыпу *авеню*, *бюро*, *дражэ*, *дэпо*, *жабо*, *жэле*, *клішэ*, *манто*, *пюрэ*, *таксі*) адносяцца да назоўнікаў ніякага роду (якога, дарэчы, у французскай мове няма), між тым, у французскай мове – гэта назоўнікі мужчынскага (*un bureau*, *un dépôt*, *un jabot*, *un cliché*, *un manteau*, *un taxi*) або жаночага роду (*une avenue*, *une purée*, *une dragée*, *une gelée*).

Вялікая колькасць запазычанняў супадае ў формах роду: так у французскай мове ніжэйпералічаныя назоўнікі – жаночага роду, аднак у беларускай мове яны, як і ва ўсіх усходнеславянскіх мовах, набылі характэрны для назоўнікаў жаночага роду канчатак *-а* замест фіналі *e* (якая, дарэчы, напрыканцы французскіх слоў не чытаецца): *une*

antenne – антэна, *une blouse* – блуза, *une dame* – дама, *une grimase* – гримаса, *une colonne* – калона, *une poudre* – пудра.

У французскай мове форма множнага ліку абазначаецца часцей за ўсё з дапамогай суфікса *-s*, але калі галіцызм трапляе на беларускую глебу, то ён нават у форме множнага ліку набывае канчаткі *-ы (-і)*. Параўнайце словы ў французскай мове: *détail, carnaval* (адз. л.) і *détails, carnivals* (мн. л.) і гэтыя ж словы ў беларускай мове: *дэталі, карнавал* (адз. л.) і *дэталі, карнавалы* (мн. л.), *пароль* – *паролі, парад* – *парады* і інш.

Асобныя словы галіцызмы ў беларускай мове адносяцца да групы назоўнікаў толькі множнага ліку (множналікавыя), напрыклад, *журы, галошы (галёшы), гетры, шасі*, хаця ў мове-крыніцы яны маюць формы адзіночнага ліку: мужчынскага – *un jury, un châssis* або жаночага роду – *une galoche, une guêtre*.

Падчас вывучэння раздэла “Правапіс часцін мовы” такое параўнанне дазволіць паразважаць наконт сувязі семантыкі слова і паняцця, абазначанага ім, тэндэнцый правапісу іншамоўных слоў. Трэба зазначыць, што тут маецца шмат разыходжанняў, часта адсутнічае логіка і паслядоўнасць, напрыклад: у беларускай мове адны складаныя галіцызмы пішуцца разам, але пры гэтым у мове-крыніцы – праз злучок (*abat-jour* – абажур, *bloc-notes* – блакнот, *garde-robe* – гардэроб, *cache-nez* – кашнэ, *cache-pot* – кашпо, *porte-monnaie* – партманэ, *porte-cigares* – партсігар) ці асобна (*eau de Cologne* – адэкалон, *bea monde* – бамонд, *vers libre* – верлібр, *crêpe de Chine* – крэпдышын, *nature morte* – нацюрморт, *pente douce* – пандус, *sac de voyage* – саквяж, *chaise longue* – шэзлонг і інш.).

Такім чынам, у выніку параўнання і супастаўлення ўласнай і іншамоўнай лексікі лепш асэнсоўваюцца законы і правілы беларускай мовы, засвойваецца семантыка ўласных і запазычаных слоў, што, безумоўна, спрыяе свядомаму выкарыстанню іх у маўленчай практыцы.

Т. С. Чаплинская

г. Гомель, ГУО «Гомельский городской лицей № 1»

С.А. Рыдний

г. Гомель, ГУО «Гомельский областной лицей»

Ю.В. Никитюк, В.И. Кондратенко

г. Гомель, УО «ГГУ им. Ф. Скорины»

ОРГАНИЗАЦИЯ НАБОРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ